

LENGYEL ANDRÁS

Vágy, félelem és kompenzáció

**A drogfüggőség dinamikája Csáth Géza „végső”
önértelmezésében**

1.

Csáth Géza (1886–1919), a nagy tehetségű, de derékba tört pályájú író 1919. július 2-án körül hosszú levelet írt hajdani mesterének, főnökének, Moravcsik Ernő (1858–1924) professzornak. A levelet ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattára őrzi (V. 5955/5. jelzet alatt), de olvasható az író válogatott levelezésének 2020-ban megjelent kötetében, a *Smaragd asztalban* is – ez a 298. számú levél a kötetben. Nem tudjuk, e szöveg eljutott-e a címzetthez; a múzeumban lévő példány *impurum*, a missilis változat, ha volt, nem ismert. Annyi bizonyos, e levél nem ügyintéző, gyakorlatias üzenet; ez egy lelki szükségletet elégített ki. Halála „előszobájában” Csáth búcsúzik, és mestere tekintete előtt még egyszer összefoglalja sorsának alakulását. Önmagát próbálta értelmezni. Számára Moravcsik alighanem a „szakmai” (orvostudományi, pszichiátriai) *felettes én* szerepét töltötte be. Önértelmezése megkoncipiálásakor nemcsak retorikailag igazodott a címzetthez, de érvelése szempontjaiban, fogalomhasználatában, egész logikájában is. Moravcsik kompetenciájával számolt, s az ő tekintete előtt mondta el fölfogását. Mestere ismerte őt, jóindulattal viseltetett iránta, s orvosilag is értette – az öngigazoló, elfogadtató mellébeszélésnek így sem értelme, sem lehetősége nem lett volna, ugyanakkor a levélíró aligha volt mentes egy magasabb rendű,

„szakszerű” öngazolás kísértésétől. Remélhette, hogy mesterétől, ha fölmentést nem is, szakmai megértést fog kapni. Azaz legalább érteni fogja sorsa alakulását, s így sorsa az értelmetlenség homályából az értelmezhetőség szférájába kerül át.

Az elsődleges levélírói motiváció persze az igazi, a szakmai mércének is megfelelő *önmegértés* volt. Csáthnak önmaga előtt kellett elszámolnia „végzetével”.

A levél különlegességét az adja, hogy bár B. J., azaz Brenner József írta alá, *egy orvos, egy író s egy beteg* együtt írta; a három szerep bontatlan egységet alkotott. Maga a levél explicit alakban épp csak utal írója írói szerepére, íróságára; a fő szólam itt egy megbetegedett orvos szólama tekintélyes kollégájához. Ám nemcsak a *test* azonos, amelyről a levél referál, hanem az *érzékenység* is, amely lehetővé tette e beszámoló megírását. A betegségére reagáló beteg itt önmagát értelmezi, azt az embert, akiben (legalább) három nagyon különböző szerep egyesült, s aki betegként is orvos és író maradt. És a közös tapasztalatokat mondta föl. A levél tehát, értelemszerűen, speciális komplex dokumentum.

2.

Csáth ekkori – végső – önértelmezésének megértését megkönnyíti, hogy a Moravcsiknak címzett levél nem önmagában áll, társai is vannak. Ugyanaznap több levelet is írt. A legrészletesebb, de paradox módon az önmegértés szempontjából súlytalanabb, és egyben kevésbé „objektív” levelét öccsének, bizalmasának, Brenner Dezsőnek (1890–1967) írta – ez nagyrészt ügyeket rendez el. De írt – röviden – szerkesztőjének, Kabos Edének (1864–1923), hosszabbat apósának, Jónás Jakabnak, sógorának, Jónás Gyulának, orvostársának, Rajz Sándornak, Schuster Gyulának stb. A levelek mindegyike egy-egy speciális relációt fed le és mutat meg, s együtt szinte mintegy körülkerítik önmagyarázatainak halmazát. Néhány lélektani mozzanat így markánsan kirajzolódik a szövegekből. Mindenekelőtt szembeötlő: sorsáért, változó mértékben, Csáth másokat vagy másokat is felelőssé tett; a háritás nem mellékes vonása karakterének. Legalább ekkora súllyal esik latba a szövegekben a szexualitás sors-

alakító szerepe is, és – kombinálva az előbbivel – felesége, Jónás Olga (1884–1919) hibáztatása. Mások vélelmezett gyarlósága, sőt bűne értelmezésének egyik pillérét alkotta. Az élvezetek keresésének túlhajtása mint sorsalakító tényező, szintén kihüvelyezhető magyarázataiból – ezt nem is próbálta leplezni. És ami ugyancsak föltűnő: bár betegségről, azaz fiziológiai folyamatokról és állapotokról számolt be, a magyarázatokban igen erős az erkölcsi dimenzió. De az erkölcsi ítélet alá vonható hibák és bűnök, a végzetes gyakorlat ódiума rendre mások sajátja –, kimondva, kimondatlan, mint áldozat jelenik meg. Csáth, ahogy mondani szokták, „a hibát mindig másokban kereste” (s találta meg). Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a nagy írói becsvággal indult alkotó ekkor már csak egyetlen, rövid levélben lép föl mint író, s csak ezt az egyetlen levelet, a Kabos Edéhez írottat írta alá, „Cs. G.”-ként, azaz íróként. Az írói szerep, úgy látszik, akkorra már egy dokumentáló *tanúszereppé* alakult át nála. (Erre még érdemes lesz visszatérnünk; ez egy nagyon lényeges attitűdváltás.) S itt célszerű visszatérnünk a Moravcsik-levélhez. Az előbbieken említett, idevágó levelek nagy része ugyanis önértelmezéseinek *locus communisai*-ból épül föl, a releváns magyarázatok java csak a Moravcsikhoz írott levélben jelenik meg, vagy/és sűrűsödik össze. A többi levél adalékainak inkább csak kiegészítő szerep jut.

3.

A levél első, pár soros bekezdése mindjárt fontos, az *alapviszonyt* rögzíti. A megszólítás – „Méltóságos Uram” – kötelező udvariassági formula, de egyben a megszólított tekintélyének elismerése és elfogadása is. Az orvosi szakma máig az egyik legerősebben rangtartó, hierarchikus intézménye a magyar társadalomnak, de ezt az összefüggést Csáth nem lihegte túl. Nem a klinikát igazgató professzor és a lecsúszott, marginalizálódott vidéki orvos viszonyát tematizálta, hanem a mester/tanítvány viszonyt. És a szakmai tekintélynek szánta sorait. Csak Moravcsik jóindulatára, hajdani pártfogó gyakorlatára utal. Szabatosan és tömören fogalmazott, csak a lényegyet mondta ki. Búcsúzott, „a halál előszobájából” jelentkezik, mondta. Köszönetet mondott a hajdani támogatásért,

ugyanakkor jelezte, hogy a döntő pontokon mesterétől sem kapta meg azt a segítséget, amely más irányt szabhatott volna élete alakulásának. „Sokszor gondolkodom”, írta: „miért nem volt szigorúbb velem. Talán ez segített volna rajtam. Másszor meg arra gondolok, hogy ön tudta: *úgyis hiába*” (496). Csáth, akitől nem áll távol mások hibáztatása, e ponton már-már magára vette sorsa ódiúját. És nem udvariaskodásból; tudta, a felelősség áthelyezése, amelyet másokkal szemben megengedett magának, egy igazi profival, az emberi pszichés mechanizmusok ismerőjével szemben teljességgel hiteltelen, s így fölösleges lett volna.

Csáth így inkább összefoglalta élete kisiklásának történetét. És csak elbeszélését igyekezett úgy alakítani, hogy külső determináltságának, a „véletleneknek” a szerepe is érzékelhető legyen. De amit muszáj, azt el- és beismerte. És ez a felelősség-megosztás az új, ez a narrációjából kirajzolódnó kompromisszum az, ami érdekessé teszi önértelmező levelét.

Az indító mondat mindjárt súlyos tény rögzítése; *beismerés*. Maszatolás nélkül. „1910 tavaszától morfinista voltam, később pantoponista lettem” (496). Ezt persze Moravcsik, mint szakember, nyilván már régóta tudta; előle ezt aligha lehetett volna eltitkolni. De a beismerés: beismerés, maga az érintett vallja be. És ez a mondat önmagában áll, külön bekezdést alkot, a tagolás pedig automatikusan középpontba helyezi a mondat jelentését. Ez az az alapmondat, amelyen az egész történet fölépül. És az út innen vezet „a halál előszobájába”.

Itt azonban egy pillanatra mindjárt meg kell akasztani a történet elbeszélését. A történet ugyanis az elbeszéléssel ellentétben nem itt kezdődik, a narrációból kimarad valami, ami pedig fontos – s teljesen más megvilágításba helyezi a végzetes lépést. Az az érvelés, amellyel Csáth a beismerés után előáll, s idézni is fogjuk hamarosan, radikálisan interpretálja a folyamatot. Csáth ugyanis, gondolatilag, nem 1910 tavaszán lett droghasználó, hanem már előbb; az a döntés, amelyet a következő mondatokban majd „megmagyaráz” professzorának, már az „ok” előtt megszületett benne. Az *Ópium* című novellája még 1909-ben íródott, s meg is jelent. Ez a novella egy komplett droghasználati traktátus. Akkor még – *de jure* – Csáth nem volt morfinista, „csak” író, amikor a szerhasználat mint kulturális minta és cél már megjelenik gondolkodásában, végiggon-

dolva és le is írva, sőt kinyomtatva, mintegy nyilvános állásfoglalásként. Az *Ópium* Csáth kórtörténete szempontjából többszörösen fontos dokumentum. Nemcsak komoly szerhasználati tudásról árulkodik, azaz nemcsak ismereteket közöl, de a szerhasználatot céljá, eszménnyé teszi. A szerhasználat „a lét esszenciáját” adja, mondja az *Ópium* szerzője. „...az apró ópiumpipa elvezet oda, ahol azért élünk, hogy éljünk, és semmi másért. Hiszen ez az egyetlen célja a létnek.” Ez, implicite, a lét, az emberlét igen erős kritikája, már-már az emberlét értelmetlenségének deklarálása. A szerhasználat azonban, szerinte, éppen ezért kívánatos, ezért kell a szerhez nyúlni. „A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak – egy órát.” A létkritika itt vált át a nárcisztikus illúzió irrealitásába, s ez a váltás adja a szerhasználat vélt „magyarázatát”. „Aki ebbe [tudniillik a lét esszenciájának ritkán való megtapasztalásába] belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tudott lenni és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának minden nap tizennégy órát” – tudniillik amennyi időre a szer hatása alá kerül. S itt jön azután a spekulatív kalkuláció, hogy így, gondos, kontrollált szerhasználat mellett, tíz év alatt hány millió élményét nyer a szerhasználó. Hogy ez a számítgatás merő spekuláció, fikció, fölösleges itt mondanunk. A lényeg az, hogy a szerző, bár tudja, hogy így legföljebb tíz életévet kap, s utána „az örök megsemmisülés jeges párnájára” hajtja le fejét – a szerhasználatot mégis az „emberi méltósághoz” illőnek tételezi. Azaz – s ez az okfejtés lényege – a szerhasználat mint a létezés kritikájának nárcisztikus inverziója jelenik meg az *Ópiumban*.

A novella érvelése nyilvánvalóvá teszi, a szerhasználat programja nem valamiféle bajra, például betegségre adott válasz, hanem nárcisztikus gesztus, élvezetkeresés. Kulturális minta.

És itt folytathatjuk a levél érvelésének rekapitulálását.

A következő bekezdés első mondatai ezt a nagy életfordulatot exponálják, lakonikus tömörséggel. „Ön tudja, hogy féktelen ambíció lakozott bennem” – írja itt Csáth. „Pályám szépen indult, messze elhagytam évtársaimat, írói nevem volt, stb. stb. Akkor kaptam egy TBC-s infekciót. Ma se tudom, hogy ez a tudat vert-e le jobban, vagy a depresszió toxinhatás

volt-e? Annyi bizonyos, hogy akkor *lemondtam magamról*, és minden tervemet félretettem” (496). Itt az előadásban van egy homályban hagyott, eldönthetetlen kérdés, amely, bár megválaszolása fontos lett volna, nyitva maradt. Nem őszintétlen, de Csáth itt adott magának egy kis retrospektív laufot. Nem mondta ki, nem ismerte el, ami pedig, utólag – s éppen az ő pontos leírása alapján – megállapítható: az infekcióra való reagálása jellegzetes nárcisztikus reakció. A betegség az én olyan sérelme, amely nem illeszthető be önképébe, és csak radikális elutasítással reagálható le. Egy betegségre azonban nem lehet megsértődni; a ressentiment ilyenkor csak önfeladáshoz vezethet. (Az eredményt Csáth pontosan mondja ki: „lemondtam magamról!”) S ilyenkor szükségképpen megjelenik a veszteség kompenzálásának igénye. Egy olyan mélyen nárcisztikus, ugyanakkor okos és tájékozott személyiség esetében pedig, mint Csáth, aki orvosként hozzáfért bizonyos szerekekhez, szinte automatikusan megnyílt a mesterséges, instrumentális kompenzáció útja, a droghasználat. A mintát magában az orvosi gyakorlatban lelhetette föl, a morfin élvezetpótló, stimulálva kompenzáló szerepét pedig könnyű volt fölmernie. S mivel az a morális-rationális gátlás, amely ezt a veszteségpótló, kompenzatív gyakorlatot blokkolhatta volna, sohasem volt Csáth jellemzője, a nárcisztikus sérelem nagyon gyorsan átlépette vele a „Rubicont”. A sérelem erősebb volt benne, mint a kompenzáció veszélyeire figyelmeztető absztrakt orvosi tudása.

Csáth kalkulált (rosszul), s „megtalálta” az okot, amellyel önmagát önmaga előtt igazolhatta. Egy „kegyetlen és sarlatán” orvoskollégájában azonnal „fölfedezte” azt, aki – rossz orvosi reakciójával – a végzetes lejtőre lökte.

De mi volt Csáth szerint Kuthy Dezső doktor (1861–1947) bűne? Mivel és hogyan szült bele sorsának alakulásába? Csáth e vonatkozásban két dolgot nevez meg. Diagnózisával Kuthy doktor megijesztette betegét („csúcshurut” – mondta neki), és eltiltotta a nemi élet gyakorlásától (496). Orvostörténeti szempontból kérdés, helyes volt-e ez a diagnózis, így kellett-e azt betegével közölnie, s kérdés, terápiás javaslata hasznos volt-e. Csáthnak azonban mint orvosnak tudnia kellett volna, hogy az orvostudományi tudás *mindig* részleges és viszonylagos. Ismeret, tévismeret

és tudatlanság keveredik benne, az egyént soha nem menti föl a nagy döntés kényszere alól: harcolok-e életemért vagy föladom? Az orvosi beavatkozás vagy segíti ebben a küzdelemben a beteget, vagy sem, de az orvos (ha jó, ha rossz) az egyén helyett nem vívja meg a harcot. A választás mindig az egyéné marad. És Csáthban e ponton is nárcisztikus sérelme kerekedett felül. A diagnózisban foglalt veszélyjelzést is, az élvezetmegvonást is olyan sérelemként élte meg, amelyet azonnal kompenzálnia kellett.

Hogy az „anyaghoz” nyúlás nárcisztikus sérelmi reakció volt, maga Csáth érvelése árulja el. Szerinte ugyanis Kuthy doktor „oktalanul (nem nézve, kinek beszél) megmondta, hogy csúcshurutom van, sőt *eltiltott* az addig enyhén és mérséklettel űzött nemi élettől is. Ez okozta a fő bajt, mert elszokván a coitusoktól, sőt azoknak képzetét a félelmes TBC-vel asszociálva – nagy gátlás fejlődött ki, ami rettentően fokozta a depressziót, és tizenhét hónapon állván fenn, a morfinizmusba még beljebb vitt” (496). Ez a leírás világossá teszi a Csáthot vezérlő lelki dinamika felismerését. A *félelem* és a félelem összekapcsolódása a kéjképző szexuális gyakorlat *tilalmával*, oly mértékben fölsértette a nárcisztikus személyiség mentális védelmi vonalát, hogy a megsérült nárcizmus pótlólagos kielégülést követelt magának: élvezetnyújtó drogot, mesterséges, instrumentális kéjpótlást.

Hogy e ponton Csáth „csak” *gyöngye* volt-e, avagy, ráadásként, egy kulturálisan kondicionált, történetileg kiformalódott *hedonista személyiség-mintázat* is motiválta, nem egyszerű megválaszolni. Mert mi is a hedonizmus? Az életnek mint lehetséges élvezetforrásnak történetileg adott *szükségletként* való módszeres megélése. A „kéj keresésének” programmá emelése, életmóddá alakítása. Ez *nem* természeti, hanem már *történeti attitűd*, egy ösztönkésztetésnek – a realitáselvet is kiiktató – társadalmivá változtatása. Ám ahol ez attitűdként jelenik meg, ott már a kultúra maga lesz a természetinek az alakítója, átrendezője. A hedonizmus az emberiség egészének azonban sohasem, csak egyes, privilegizált csoportjainak lehetősége és gyakorlata. A „másik”, mint e csoporton kívüli, esz-közzé válik, alacsonyabb rendűként rögzítődik az ember és ember közti viszonyban. Léte eszközlét. Azaz maga a szociabilitás is deformálódik.

Ez már egy társadalmi és kulturális helyzet természettörténeti deficitje. A deformáló lény önmagát is degradáló deformálása. Csáth esetében a legnagyobb valószínűsége az *is*-nek van: a kor sok tendenciája ilyen irányba „érzékenyíthette” őt is. A hedonizmus mai konfigurációi jellegzetesen modern attitűdök. S a gyöngeség mint mentális sajátosság, és a hedonista kulturális minták összekapcsolódásából könnyen létrejön egy olyan kombináció, amelynek „királyi útja” is egy ilyen végzetes és szenvedésekkel terhes út lesz. Ez pedig egy öntudatlan inverzióba csap át. A kín kerülésekor a kényeztetésnek e változata önmaga ellentétébe fordul, s a kín növekedése és a kényeztetés, majd elenyészése jön létre.

4.

Itt egy rövid kitérőt kell tennünk.

Csáth „modernsége”, lényege szerint, egy speciális érzelmi-kognitív érzékenységnek és a sokrétű kifejezés képességének eredménye. Ám ambícióját a modern élet hedonista dinamikája formálta ki. Kora embere volt; a skrupulusnélküli, „szabad” és intenzív lehetőségfogyasztás (egyik) megtestesítője. Azaz a maga középosztályi adottságainak keretei közt élt a kor kínálta lehetőségekkel. A fogyasztás persze a tárgyi adottságok függvénye, ám maga a fogyasztói magatartás mentális aktus; igény és opció. A századforduló Magyarországon, egészen a „nagy háborúig” a gyarapodás, a lehetőségek bővülésének évtizedei voltak. A mindennapi élet már egyre gazdagabb, érdekesebb, szubjektíve „élhetőbb” volt, mint amelyet a megelőző periódus kínált a társadalomnak. A sokáig uralkodó „szürkével” szemben egyre „színesebb” lett minden. Ember és ember lehetséges viszonya is átalakulóban volt. És megnőtt az egyén szubjektíve is megélhető szabadságfoka. Amit a tárgyi világ lehetőségként föl kínált, az egyénileg is kipróbálható lett – ha máshol nem, legalább a szélesedő „szürke zónában”, az elfogadhatóság peremén. Erre mint személytelen, absztrakt hatalom, a tőkeértékesülés logikája maga is ösztönözte a szereplőket: igényeket generált, és kielégülésüket „jutalmazta”. E világban, köztapasztalat volt ez már, fogyasztani kell, s ha van rá pénzed, fogyasztatsz is. Anyagi javakat, de élvezeteket is (igen széles skálán mozogtak a

lehetőségek), sőt magukat a vágykielégítő emberi lényeket is. E lehetőség az emberi relációkban rejlő egyenlőtlenségekből, az egyenlőtlenségek egyenetlen megosztásából, közvetlenül pedig az áruvá válás folyamatából fakad – „eladó az egész világ”, ahogy a színpadon is énekelték. A fogyasztás pedig, amely a konkrét esetben kiemel a korlátok közül, mint élmény, lelkiileg „fölszabadító”, a szabadság (hamis) élményét adja. Csáth egész életműve a korlátai közül kiszabadulni igyekvő vágy mint fogyasztási kísérlet tematizációja. De e vágy, értelemszerűen, szembesül a már lelkivé transzformálódott tárgyi világ korlátozó hatalmával. A belső, mentális átlényegülés révén ezek a korlátok már elbeszélhető, megjeleníthető rémálmok és víziók is lehetnek, realitásuk sokszor már nem közvetlenül tárgyi, hanem „csak” lelki. Ám mint ilyenek, nagy hatalommal bírnak az egyén fölött. (Nota bene: mint ilyenek válnak az irodalmi művek fogyasztóinak legitim olvasmányává is!) És hogy mi volt az erősebb? A rémálomként is megjelenő tárgyi világ hatalma, vagy a vágy, amely a korlátokkal, negatív vélelmekkel szembefordult? – nehéz szétválasztani őket. De a vágy teljesülése szükségképpen magában hordozza a legyőzendőnek a természetét és erejét is. A legyőzött valamiképpen beépül a győztesbe. Csáth esetében lelki „fölszabadulásához” az anyagiylkosság-nak, állatkínzásnak, általában a szadizmus valamely formájának mentális konstrukciójára is szükség mutatkozott. Mindig rémei határán mozgott. A vágy, teljesülvén, magában foglalja azt is, amiből kitört. Ez a vágy feloldhatatlan paradoxona.

5.

S itt érhető tetten Csáth sorsának kulcsa. Számára, orvosként adva volt nárcizmusa sérelmének könnyű, mesterséges kompenzálása, s ő tudásával, helyzeti lehetőségeivel élt is. Mert a coitus-tilalom számára kéjmegvonás és szerepfusztráció volt egyszerre. Morális deficitje pedig kognitív anomáliát szült; „sérelme” érzületként mindent, a józan, egoista számítást is minduntalan felülírta. S „gyöngesége”, korszerű, hedonista kulturális kondicionáltsága következtében lépésről lépésre szétszedte személyisége integritását.

Élete minden későbbi, „fatálisnak” bizonyuló eseménye már ebbe az alapmintázatba integrálódva fejtette ki hatását. A kompenzációs dinamika foglya lett. Az eredmény pedig mi más lehetett volna, mint a függőség fixálódása, sőt súlyosbodása.

A szexualitás mint mesterséges, kompenzációs lehetőség, és mint fixálódó probléma, jól fölismerhető. A túlhajtott, „programos” koitalás rutin-szerűvé válása visszájára fordult, élvezetcsökkenéssel járt, és ugyanakkor egy másodlagos függőséggé alakult. Ezzel maga a kompenzáció, a „nő” maga is kényszeres szükséglet és probléma lett. A saját „gyöngeség” áttevődött a másikra, a „nőre”, aki szükséges, de egyre kevésbé ad kielégülést, s mint ilyen, benne, azaz magában az élvezetben összpontosult a probléma. Azaz minden megoldatlanság, látens feszültség a „nőben” (vagyis egyre inkább Jónás Olgában) tárgyiasult.

Szimptomatikus, hogy szexualitása és drogfüggősége saját önértelmező rekonstrukciójában is összekapcsolódott, sőt előbbi valamiképpen meghatározta az utóbbit is. Impotenciáját – és ez önmagában is árulkodik habitusáról – saját maga is, barkácsolva, megpróbálta reparálni. Technikailag. Kieszelt egy „műfogást” („a véna leszorítása a pénisz tövé-nél” [496]), és ez, legalábbis a professzornak szánt beszámolója szerint, sikeresnek is bizonyult. Önterápiája azonban, mint később ő is kénytelen volt utalni rá, csak részleges eredményt hozott. És ennek a felemás helyzetnek a beismerése megint csak fél szívvel, maszatolva történt meg. A kudarcért (mert ez végeredményben mégiscsak kudarc volt), igaz, tapintatos formában, még Moravcsik hibáztatását sem tudta mellőz-ni. Majd, az újabb visszaesésről referálva, mintegy mellékesen, mégiscsak beismerte, hogy impotenciáját valójában egy barátnője „oldotta fel” (497). (Azaz a sikerhez érzelmek is kellettek, a technika, a „műfogás” önmagában elégtelen volt – az ő esetében is.) De ez is csak fölismere-sét igazolta: szexualitása és drogfüggősége között összefüggés volt, és nemi élete újabb zavara, impotenciája promiszkuitásba való átlen-düléssel is fokozott droghasználatra készítette. És szimptomatikus, hogy ezt, ha némileg maszatolva is, elismerte ugyan, de a visszaesést megint külső szereplőben jelölte meg. Egy új nő, „kezébe került”, akivel, mint írta, „féltelen nemi életbe kezdett” (497). „A nő rendkívül szexuális és rossz

volt”, de annyit azért elismert erről a kapcsolatról, hogy vele pótolni igyekezett a mulasztottakat, s magának a drognak is volt vágyfokozó szerepe. A főszerepet azonban, értelmezése szerint, partnere szexualitása játszotta. „A vége az lett, hogy túlságosan megszoktam [tudniillik a fölfokozott nemi életet], *éppúgy, mint a morfint*, mert a női ügyesség ösztönszerűen meg tudja csinálni, hogy a coitusszal minél több siettető, kéjfokozó, kan-asszociáció kapcsolódjék, és én boldogan merültem bele ebbe a pusztító örvénybe” (497). A háritás persze ebben a leírásban is jól érzékelhető, de az összekapcsolódás regisztrálása heurisztikus értékű, s lényeges összefüggésről árulkodik. Az élmény kompenzáló ereje működik itt is, ott is, s e *kompenzáció iránti igény* ereje az, ami Csáth igazi motivációját adta. A *test igénye*, akár a nő test „használatára”, akár a drog élvezetére irányult, elnyomott nála minden más szempontot. A realitáselv egyre kevésbé érvényesült magatartásában.

A két vágy, önértelmezése szerint is, szorosan összetartozott. De különbségüket, eltérő karakterüket nem tudta, alighanem nem is akarta megérteni. Pedig a másik test, illetve az „anyag” más természetű vágytárgyat alkot. Az anyag passzív, minden aktivitás az anyag használatából fakad, maga a vágy az, ami mindent mozgásba hoz, a másik testének viszont saját, inherens aktivitása is van: a vágy tárgya tehát ez esetben maga is egy vágy megtestesítője. Aktív, *vágyó* lény. Csáth számára ez nem volt releváns különbség; ő ezt is, azt is csak „használta”, a másinak az önmagában rejlő személyiségét, speciális aktivitását csak annyiban ismerte el, amennyiben hibáztathatta. Amennyiben a másikat saját drogfüggősége okának vagy legalábbis serkentőjének tekinthette. Azaz, amennyiben át lehet rá háritani a felelősséget.

Ennek a háritó gyakorlatnak az alapja Csáthnál egyértelműen szociokulturális természetű, és a gender férfiszerepben van lehorgonyozva. Ez nem csak a férfi és női társadalmi szerep megkülönböztetését jelentette, hanem alá- és fölérendeltségű viszonyt is – „természetesen” férfi preferenciák szerint. És ez nem csak feleségére, Jónás Olgára vonatkozott, aki szerinte „rossz” nő (értsd: kurva) volt, aki megcsalta és minden erőfeszítése az ő tönkretételére irányult, de voltaképpen az egész női nemre is. A nő csak eszköz, vélte, akit használni lehet és kell. Csáth *expressis verbis* ki is mond-

ta ezt: „Őt magát [tudniillik Olgát] is csak egy *narkotikus gépnek* tekintetem, épp úgy, mint a *fecskendő*” (498). Olga ilyen használatát persze az is „indokolta”, hogy szerinte Olga nem volt elég intelligens; „ami lelki életem lényege volt, azt nem tudtam megosztani vele, az intelligenciája nem volt erre alkalmas” (498). S ebben alighanem volt is némi igazság; Olgához képest Csáth csakugyan túlzottan komplikált, ellentmondásos és rendhagyó intellektus volt, más formátum. De tapasztalatát Csáth az egész női nemre kiterjesztette, általánosításai pedig meglehetősen egy irányba mutattak. Öccsének adott tanácsai például a női nem megvetésének és eszközként való használatának valóságos traktátusa. (Lásd például a 293. sz. levelét a kötetben). S e traktátusban jellemző módon nem csak az szerepel, hogyan kell „meglőni” egy nőt, s egy időben párhuzamosan hány nővel kell szexuális kapcsolatot tartani stb., de férfi és nő érzelmi egyenrangúsága, vagy az „eszköz” méltósága még véletlenül sem bukkan föl. Ez a megvetés, persze, a jelek szerint maga is kompenzáció; sérelmeit – lelki sérülését – a lehetséges másik megvetésével egyenlíti ki.

Csáth önértelmezése, bár bele van építve a maszatolás, sőt – egyes pontokon – akár az önfölmentés kísérletei is, egyvalamiben teljesen őszinte szembenézésnek tekinthető. Fölsírmerte és „a halál előszobájában” már ki is mondta, „ösztönös” kísérlete rosszul sült el, droghasználata olyan lelki és életvezetési „örvénybe” vitte bele, amely élete minden lényeges vonatkozását magába szippantotta. És újabb s újabb, önmagukban talán nem is különösebben végzetes problémái, automatikusan ennek az örvénynek a szívó, lerántó vonzásába kerültek. Az örvény mindent magába rántott; a kalkuláló, „racionális” ész ezzel már nem tudott megbirkózni. A széteső, megroggyanó személyiséget ez az irracionális már nem eresztette ki karmaiból, a szorítás egyre szorosabb lett személyisége körül.

Életét 1910-től egyre inkább megbonthatatlan *circulus vitiosus*-nak érezte, amelyből nem volt módja kitörni. „Így éltem egy *circulus vitiosus*-ban” – írta Moravcsiknak. „A háborús izgalmak, harctéri élet fokozta a pantoponadagot. A kúrát halogattam, éppúgy, mint ahogy a lapok mindig pár hónapra jósolták a békét. Egyszer csak azon vettem észre magam, hogy itt a tabes, és a p[aralysis] p[rogressiva]. Tehát el kell búcsúznom az élettől” (498).

Sorsából Csáth, professzorának címezve, orvostudományi következtéseket vont le, orvosi tapasztalatait és sejtéseit nyolc pontban foglalta össze. E gesztusában van némi helyzethez nem illő, meghökkenítő, sőt irreális, hiszen itt ő, a beteg, orvosként üzent egy másik orvosnak, aki valamikor mestere és főnöke volt. Miért tette? – csak sejthető; dokumentálni akarta, hogy még orvos, s hogy orvosként viszonyul saját sorsához is. Ám ennél, ha lehetséges, érdekesebb ezeknek a tapasztalatoknak és sejtéseknek a modalitása. A nyolc pont végig fiziológiai szempontú leírásokból áll, tollát következetesen egy szcientista protokoll irányította – pszichoanalitikus iskolázottsága ellenére *nem* „lelkizett”. Zárásként leszögezte, hogy még sok mindenről írhatna, de „most még csak annyit, hogy bajomért elsősorban magamat okolom, de vesztem oka mégiscsak a háború volt” (500). Ez a tézise nem orvosi megállapítás, hanem *erkölcsi*, s mint ilyen, nem jellemző Csáth önértelmező, önmagyarázó gyakorlatára. Ám *egyfajta*, a *részleges* önigazolást is lehetővé tevő kettősség még itt is jelt ad magáról. És ez a kettősség, még „a halál előszobájában” is önreprezentációja lényegéhez tartozott. Okossága, fölkészültsége és állapota immár kizárta, hogy fölmentse magát (ez már irrealitásba vitte volna önreflexióját), de még mindig érzelmi, lelki szükséglete volt, hogy valami külső, tőle független „objektív” összefüggésre is hivatkozhassek. Hogy valami – legalább viszonylagos – mentséget is találjon magának, ami „magyarázatként” is szolgálhat úttévesztéséhez, végső, nagy kudarcához. Azt viszont tudta (s levele egy pontján tett is utalást rá), hogy morfinizmusa olykor lehetetlenné tette számára a reális mérlegelést. Ahogy írta is, bizonyos benyomásait „az elülső társító [agy] központ nar-kózisa miatt” *nem* „dolgozta föl”.

De végső önértelmezését, amelyet hite szerint már „tisztán” írt, már afféle végső számvetésnek szánta. Hagyatkozott. És nem csak anyagi értékeiről, de sorsáról, sorsa tapasztalatairól is. E hagyatkozás részeként küldte saját koncipiálású *körtörténetét* mesterének, és ennek jegyében intézkedett erről-arról. Ez a hagyatkozás az „igazi” önmagához való visszatérés stádiumát mutatja (vagy legalábbis ennek a stádiumnak az elérését kísérelte meg). E vonatkozásban mindenképpen beszédes, hogy még élete dokumentumait, körtörténete adalékait is irodalmi földolgozásra, „meg-

írásra" szánta, és unokabátyjára, Kosztolányi Dezsőre (1885–1936) hagyta. Úgy látszik, legalább *tanú* akart lenni saját pörében. Ez jellegzetesen modern gesztus. Még hozzá egyszerre a szciencizmus és a művészet szolgálata, anyagszolgáltatás a közös tapasztalat tanulmányozásához és megértéséhez.

A gesztus az önzetlenség világába visz. És kiszolgáltatja magát, szemlére bocsátja gyarlóságait, sőt bűnei dokumentációját. Ugyanakkor beismerés is. Az ember, akinek sötét oldala így közszemlére kerül, idegen tekintetek percepciójára és ítéletére bizza magát, hallgatólagosan elismeri: saját életét immár sem művészileg, sem tudományosan nem képes föl dolgozni.

Csak nyersanyagot tud szolgáltatni. Ez hősi gesztus, nem mindenki képes rá, de ugyanakkor magában hordozza a fegyverletétel mozzanatát is. A kudarc nyilvános elismerését.

*

Csáth Géza kórtörténetét végigolvasva óhatatlanul fölmerül a kérdés, pszichológiai vagy/és társadalomtörténeti esetről tudósít-e az öndiagnózis? Hogy volt-e Csáthnak valami „családi terheltsége” (amelyre az irodalomban olykor, sejtetésszerűen, utalnak), vizsgálható momentum, de aligha viszi előrébb a megértést. Valamiféle „terheltsége” (örökölt kedvezőtlen diszpozíciója) „mindenkinek” van; az emberiség története elég messzire nyúlik vissza időben ahhoz, hogy a gének kombinációi így vagy úgy, kedvezőtlen alakzatokká is összeállhassanak. Az emberi élet azonban, a nagy számokból kiolvasható trendek szerint, a legtöbb esetben nem tiszta természeti determináció eredménye – a természeti mindig a társadalmi történetében jelenik meg. A természetit a társadalmi alakítja és formálja. S így a kérdés esetünkben úgy módosul, hogyha az a lelki diszpozíció, amely Brenner József megszületésével jött létre, más történeti körülményekbe integrálódhat, ugyanaz a sors jött-e volna létre? Érzékenysége bizonyosan kimutatható lett volna más körülmények között is, a disszonancia jegyei is fölismerhetők lettek volna élete alakulásában. De az az opció, amely droghasználóvá tette, s így megpecsételte sor-

sát, nem automatikus fejlemény, nem szimpla természeti determináció. Döntése szociokulturálisan (tágabban: történeti szociológiailag) kondicionált volt. A Csáth-sors egy lelki diszpozíció és egy történeti lehetőség- és meghatározottság-rendszer találkozásából, az utóbbi nyomása alatt bontakozott ki. A kor (s nem a kór) jelölte ki számára a vonzásoknak és taszításoknak azt a rendszerszerű kombinációját, amely *saját* pályájára állította. Az ember azonban mindig felelős az arcáért, s ugyanarra a helyzetre diametrálisan ellentétes válaszok is adhatók. Az *igen* és a *nem* minden szituációban benne rejlik, és a választás kulturálisan meghatározott. Végző soron az erkölcs adja meg az egyéni döntések irányát és perspektíváját; a „logikáját”.

Csáth Géza sorsa társadalomtörténeti jelzés; kórtörténetté csak rossz döntései után és nyomán vált.

JEGYZET

Csáth Géza életrajzát és pályáját Szajbély Mihály adja: *Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia*. Bp. 2020. Magvető. A vizsgált levelet (és környezetét is) közreadja: *Smaragd asztal. Csáth Géza válogatott levelezése*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Molnár Eszter Edina és Szajbély Mihály. Bp. 2020. Magvető. (A teljes levelezés e-könyvként és online verzióban most készül.) – Saját Csáth-fölfogásomról: Lengyel András: *Csáth Gézaról. Följegyzés, magánhasználatra*. = Uő: *A modernség gondolkodástörténetéhez. Egy plusz hat vázlat*. Bp. 2018. 62–78., Uő: *Csáth Géza kamaszkori antiszemizmusáról*. = Uő: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben. Fragmentumok és vázlatok*. Szeged, 2017. Quintus, 125–138. – Kosztolányi csak részben váltotta valóra unokatestvére reménykedését. Mindjárt Csáth halála után írt egy fontos cikket róla, fölvezolvá sorsát: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat, 1919. 16–17. sz. A Csáth-tragédia művészi feldolgozása azonban, bár próbálkozott vele, túl bonyolult volt számára is; nem tudta megírni.